

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 2	Стр. 557 - 581	Ниш	април - јун	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 316.722(=214.58)+39(=214.48)

Превод

Примљено: 10.2.2009.

Бернхард Штрек
Институт за етнологију
Универзитет у Лајпцигу
Лајпциг (Немачка)

КУЛТУРА ПРОСТОРА: ОСНОВНА ПИТАЊА ЦИГАНОЛОГИЈЕ*

Резиме

Најпознатији немачки етнолог-ромолог у својој студији, која садржи следећа поглавља – "Етнониимија", "Поље истраживања", "Социолошко постављање проблема", "Поларитети", "Комплементарности", "Култура контраста", "Закључак" – акрибично и иновативно дискутује основна питања ромологије. Текст ће имати велики утицај на коначно заснивање ромологије као академске дисциплине.

Кључне речи: Роми, култура међупростора, ромологија, етнологија, социологија

*"Цигани са хришћанима славе
Ускрс, са муслиманима Бајрам,
са Јеврејима Пасху."¹*

Онај ко од овог избора очекује да добије убедљиве одговоре на питања, ко су Цигани и одакле долазе, сигурно ће се разочарати. Овом унапред реченом чињеницом не сме се, међутим, довести у сумњу оправданост сталног постављања питања порекла и припадности малим групама које одступају у погледу културе. Али и вишеде-

* Превод текста "Kulture der Zwischenräume – Grundfragen der Tsiganologie", објављеног у: Roma -/Zigeunkulturen in neuen Perspektiven / Romani/Gypsy Cultures in New Perspectives, Jacobs, F., Ries, J. (eds.), pp. 21-47. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH, 2008.

¹ Евлија Челебија 1668/1928, цитат према: Marushiakova et al. 2005:10.

ценијско интензивно циганолошко истраживање није у том смислу могло да донесе разјашњење; у овој области обистињују се речи старог путника по Африци који је свом младом пратиоцу објашњавао: ко је у Африци био једном, може написати књигу о њој, ко је, међутим, живео тамо десет година, тај није желео да пише књигу. Док је трајало коначно социолошко истраживање, све већи број питања превазилазио је број могућих одговора.

Тако је и са интердисциплинарним пројектом ЦИГАНОЛОГИЈЕ који је образложен 1977. године на Институту у Гисену и који је 2005. са етаблирањем ФОРУМА ЗА ЦИГАНОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ (Forum für tsiganologische Forschung – FTF) на Институту за етнологију Универзитета у Лајпцигу отворило једно ново поглавље које, између осталог, подразумева и даљи критички рад на гисенском пројекту.

У центру овог овде покушаја истраживања налазе се социјални односи између неједнаких саставних делова великих друштава, какве по правилу имају пред очима историчари, полиглоте, економисти, педагози, правници и социолози. Циганологија се, међутим, схвата пре свега као субдисциплина етнологије и као што је познато, снага јој се огледа у микросоциолошкој сфери. Са перспективом племенских друштава у прекоморским земљама могло би се – приговориће ми се – ипак очекивати да се и Цигани схвате као трибална јединица, да се разумеју као резултат једне миграционе историје. На том путу радило је много оних који су истраживали Цигане – наука о Циганима са својим првим скицама у 18. веку (нпр. Rüdiger 1787. године, Grellmann 1783) спада чак у најстарије социолошке дисциплине.

У етнологији као дисциплини-мајци циганологије већ врло рано су научили да те мале групе проучавају у њиховом односу према социјалном окружењу. Тако су добијена битна сазнања о вези унутрашњих и спољних светова, о макро и микро структурама, о општем тренду и локалним остварењима. Ипак, одлучујуће за једно ново полазиште у циганологији постало је откриће о степеностима сферама стварности (Tottenberg 2002) које је дозвољавало проучавање и описивање сасвим различитих оријентација у подељеном простору. Тек један такав мултиперспективни начин разматрања довео је, преко старих циганолошких питања, ОДАКЛЕ су и ЗАШТО, до исто тако фасцинирајућег поља истраживања КАКО: како мале групе Цигана комуницирају унутар социјалних макросистема, међусобно, са другим сличним групама и са људима и органима социјалног окружења.

Групе Цигана схватам као делове дотичног већинског друштва, не и обавезно интегрисаних – да одмах тиме проблематизујемо и ту чаробну реч данашњег политичког говора – али их схватам као

повезане делове једног асиметричног односа. Ова асиметрија налази се у једном развоју где је зависност утолико једностранија уколико се јаче шири индустријско друштво са поделом рада. Овакве спознаје постоје захваљујући етнолошкој методи поређења култура. Циганологија ће се тешко макнути с места ако се обрађује само једно насељено место. Она мора да међусобно упоређује различита макродруштва са њиховим микродруштвима; тек онда се могу наћи искази о несталном и узајамном односу Цигана и нецигана.

Мој прилог овом првом међубилансу новог одломка циганологије описан је насловом "култура међупростора" да би се сачинио још један аспект друштвене асиметрије. Свако друштво се може делити на различите просторе, подручја, домене и сл. Мисли се ту отприлике на припадност одређеној конфесији, бирачки потенцијал, окупљање по земљачкој линији, на сталече, економске бранше или класе по приходима. У оријенталном друштву супротстављени су грађани, сељаци и бедуини. То су наравно етаблирани блокови из којих се може склопити целокупно друштво и који се донекле могу оцртати. Али и тамо где има јасних простора, произилази више нејасних међупростора, константних зона, слободних простора и ничијих територија који се не могу тако једноставно дефинисати. Ове друштвене "сиве зоне" спадају, међутим, у друштвене целине и циганологија треба да се бави групама људи у таквим међупросторима.

Етнонимија

Карактеристика друштвеног међупростора је да ту нису могући поуздани подаци и дефиниције. Све исказе о међупросторима и њиховим житељима треба узимати са опрезом; ово нарочито важи за ознаке које су овде релевантне. Ја и даље користим неодређени збирни појам ЦИГАНИ који је од пре неког времена жестоко оспораван, чак и код ГТГ-а се предност даје дублету Циганин/Ром², али за једну такву категорију неодређености са свих језичких простора где живи становништво међупростора постоје јасне еквиваленције. Онај ко би да све разјасни уопштавајући једно одређено регионално име групе

² Аутору је најочигледније директно понемчавање латинске речи "cingari" која се јавља у касним средњовековним изворима: "Item his temporibus quedam gens Ciganorum, vulgariter Cigawnär vocitata, in terris nostris vaga exulabat." (Andreas von Regensburg: *Diarium Sexennale*, 1424, 1426, према: Gronemeyer 1987:19). Поводом новог проблематизовања речи Цигани брошура коју је издао бивши министар унутрашњих послова Ото Шили констатује: "Настојања представника неких удружења да властиту ознаку "Синти" и властиту ознаку других циганских народа, као и историјски срастао колективни појам "Цигани" из политичких разлога замени речју "Ром" одбијају припадници различитих циганских народа" (ВМІ 2004).

често прати политичке циљеве и удаљава се од социјалне стварности. Покрет Рома са својом политичком стратегијом есенцијализује етничку припадност која у друштвеним међупросторима није никада постојала. Док се етнолошко истраживање готово свуда раздваја од једнозначности у подручју етничитета, дотле заинтересовани политичари враћају веру у етничку аутентичност.

Збирни појам ЦИГАНИ примењивала је и националсоцијалистичка диктатура својим тоталитаристичким мерама за уређење једне хомогене заједнице народа. Али чак и ту је та припадност отварала проблеме па ни геницидни поступци нису ни у ком случају били јединствени и нису захтевали помоћ науке. Резултат интензивних и интердисциплинарних истраживања био је разврставање на "аутентичне" Цигане, "мешане Цигане" и "неаутентичне" Цигане (упореди: Finger 1937, 1937a). У ову последњу категорију спадали су на пример становници села Нојмилеа (Neumühle) из покрајине Пфалц о коме ће још бити речи. За прву категорију Химлер је имао решење у виду резервата на мађарској граници у Зину (Sinn).³ Стотине хиљаде Цигана класификованих као "мешанци" нестало је између 1942. и 1944. у нацистичкој машинерији за уништавање. (Bernadas 1979, Lewy 2000).

Да ли је тим окрутним прогоном и уништавањем дискредитовано име Циганин? Код других група које су биле жртве име постаје обележје државних злочина, драгоцен део културе сећања преживелих. Одређени представници интереса циганске сцене хоће, међутим, да то часно име искорене из јавне језичке употребе јер његове нејасне границе сметају сопственој политици удруживања. Реч Цигани као име за групу први пут се јавља у касном средњем веку у централној Европи, наравно као понемчено латинско име *Cingari*. (Gronemeyer 1987:21). Оно увек обухвата сасвим хетерогену групу становништва, па и кад упућује на арапско "samkeri" (лимоковачи) и персијску реч "zang" (из породице речи "лим, гвожђе").

Поред ове значајне везе са одређеним групама професија код других колективних обележја одлучујућу улогу игра припадност касте – изведена од грчке речи *athinganoi* (види: Marushiakova, Mischek, Popov, Streck 2005:3) на пример француски *Tsigan* или – код треће категорије етнонима – порекло из Египта (напр. енгл. *Gypsy*). У самом Египту, као и у другим земљама Блиског и Средњег Истока, важе потпуно друге категорије имена које изнова показују да су те ознаке углавном ствар већинског становништва. Оно за такве њима загонетне људе међупростора употребљава номенклатурна упрошћа-

³ За то је био овлашћен новембра 1943. Георг Вагнер, аутор "Раснобиолошких посматрања Цигана" (1943) са истраживањима у оквиру "Наслеђа предака" (Gilsenbach 1993:156-7).

вања која сугеришу везу са посебним градовима (напр. Aleppo/*Halab*), са посебним симболима (*Salib* "крст" код *Slev*, односно *Sulubba*), или пак са неким источним пореклом (*Jat/Zutut*, тј. "Индуси" на персијском, тј. арапском).

У Европи, са њеним староседелачким социјалним уређењима, ти међупростори се због своје географске флексибилности радо означавају као НОМАДИ. Име "путујући" појављује се често у законодавству после Другог светског рата (види: Hundsalz 1978, види и: Liegeois 2002). Само етнолошко истраживање је ознаком "peripatetics", коју је увео амерички истраживач Joseph Berland (1979), главни акценат ставило на ту мобилност; у сличном правцу сам размишљао и ја пре много година да бих истраживање о Циганима уградио у област посебног истраживања "Диференција и интеграција" (СФБ 2006) које примењује појам "service nomads" (услужни номади) враћајући се на британског експерта Хајдена (Hayden 1979). Корисност ове категорије редовно се завршава тамо где су групе Цигана вековима настањене са сталим боравиштем, као на пример у аустријској покрајини Градишће (Burgenland), (упореди: Mayerhofer 1987) или се пак могу делимично убројати у староседелачко становништво занатлија, као што је случај у одређеним регионима око реке Нил у Судану (види: Streck 1996).

И лингвистичко приближавање култури Цигана, од самог почетка један од најважнијих стубова циганологије, не олакшава нам прегледност. Штавише, баш у језичком благу и језичком понашању показује се изненађујућа хетерогеност у међупросторима, и то у свим регионима света где су вршена испитивања. Тек је покрет Рома, којим руководи идеолошко удружење, тај већ у 19. веку описани ромски језик уздигао до критеријума квалитета своје инклузионе и ексклузионе политике. Да би се пак такав поступак задржао на отприлике две трећине Цигана свих земаља које искључују ромски, тврди се да су те групе изгубиле свој првобитни језик (Djurić, Becken and Bengsch 1996) – по правилу услед репресивне политике држава. Циганолошко истраживање међу енглеским "Travelers", ирским "Tinkers", шпанским "Quinqui", скандинавским "Tattare", румунским "Baiesch", немачким и швајцарским "Jenisch" и многим другим показали су, међутим, да поред породичних удружења са знањима ромског, свуда има и Цигана са другим посебним језицима: у Чешкој се тај језик зове отприлике "hantygka", у Холандији "bargoensch" и они указују пре на локално порекло него на неко досељавање са Средњег истока.

Пошто се мале групе друштвених међупростора не могу ни историјски, ни језички, ни економски, ни било како свести на заједнички именилац, то циганологији, која настоји да буде објективна, остаје само несразмеран али типичан однос у којем су на супротним

странама простор и међупростор.⁴ Ту спада и читав низ такозваних предрасуда или клишеа. Свако већинско становништво о људима међупростора мисли негативно – отприлике у смислу Лафонтенове басне "La cigale et la fourmi" где мрави цврчка који зими проси одбијају речима да како је лето проводио у певању сада зими нека игра (Dithmar 1970:146) У простору се – како каже Норберт Елиас у свом "Цивилизаторском процесу" (1939/76) – дуговременски и дугорочно води привреда, уз планирање и држање залиха. Стога се вођење привреде у међупростору појављује "краткорочно". Сви се простори састоје од удружења штедиша која неповерљиво пазе на то да се не послужи нико ко раније није редовно уплаћивао.

Из перспективе међупростора, међутим, ти хиновски блокови распореда простора изгледају као ресурси који се умешним понашањем могу искористити у сопствену предност. Додуше, ти простори са својим стабилним и конзервативним становницима делују стално претећи, они у оријентацији многих Цигана важе и као изазов где треба да се докаже надмоћност над глупим "сељацима" (као код многих група Цигана са основним значењем колективног појма "Gadsche" на румунском). Видимо да интереснички стереотипи простора и међупростора не одговарају једно другом баш као брава и кључ, али се с друге стране ипак узајамно условљавају. Цврчак од мрави не добија ништа добровољно, али упркос томе, он преживљава зиму.

Поље истраживања

Лајпцишка циганологија је дакле мање на трагу вековног ширења, прогоном и сеобом из северног Пакистана, преко Ирана и Јерменије, Египта и Грчке, Балкана и Шпаније до западне Европе и северне Америке, а више истражује широк спектар малих група које су се вековима или миленијумима смештале у међупросторе стратификованих друштава. Фредрик Барт је 1987 навео услове који су групама Цигана потребни за ширење њихове егзистенције: миран живот на једној територији и подела рада. То је дато већ у античким империјама, дакле Витфогелове "Хидрауличне културе" (1957). Било да су у покрајини са једном реком, у покрајини са две реке или у индијској покрајини са пет река Пенцабу, све су оне заједно биле састављене од хетерогених саставних делова, од центара са палатама, од економија храмова, од становника градова, од сељачких група, као и пасторалних номада на периферији дотичних цивилизација. Па и кад

⁴ Нпр. "појам 'Циганин' (...) конституише се као резултат социокултурне динамике у наизменичном односу са већинским становништвом и властитим трагањем за социјалним налажењем места становања у датом друштвеном склопу".

су степени аутономије, који су уживали појединачни блокови, испали различити и доносили ропство и ратове, међупростори су за предстановнике, за маргинализоване и за избеглице из етаблираних простора стално нудили шансу за преживљавање. Ту треба тражити услове настанка и егзистенције група Цигана, као оних који су друштвени и довољно креативни, често и уметници у структуралном стању изузетка.

Често се међупростор у етаблираним "просторима" криминализује као друштвена сива зона. У старим изворима које је упоређивао Рајмер Гронемајер (Reimer Gronemeyer, 1987) читамо о "фукари без господара"⁵ или о "фукари без домовине"⁶. О међупростору са знајемо: Овде људи прате господство А, тамо господство Б, између њих су они који немају господаре, дакле слободни су. Чврсто уклопљени пореци са сталежима од самог почетка производили су такве слободне просторе за "слободњаке", како су још Цигане могли називати. Овај став по правилу као код "оних који су слободни као птице" имао је лош учинак, али је могао бити у вези и са неусиљеношћу. Ипак и овај аспект међупростора којег су упоређивали Рајнике (Reinicke, 1983) и други истраживачи разбојништва (Ave-Lallemant 1858-62, Boehncke/Sarkowicz 1992, Neeb 1992) не може се разумети без владајућег простора. – исто као што је велико време ових криминалних група испуњавало један међупростор након слома феудалног уређења а пре етаблирања модерног друштва или онако како су њихова омиљена места боравка биле планинске ничије земље, као што су Фогелсберг или Хунрик. Међупростори живе од простора. Чувене вође банди Ханикел (Hannikel) или Велики Галанто (der Grosse Galantho)⁷ били су додуше Цигани, али су они више година служили у редовној војсци. Па и мушкарци из Нојмила (Neumühle), који су после Другог светског рата скренули пажњу на себе због криминалних активности, у Другом светском рату били су већином на фронту пошто их је националсоцијалистичко истраживање Цигана сматрало војно способним (May 1951).

У енглеском језику постоји појам "*outcast*" за људе који нису обухваћени кастинским поретком. Сви господарски велики простори старог света били су кастински пореци. Вилхелм Емил Милман (1964) видео је како се овај друштвени узорак шири у "појасу каста"

⁵ Документ из 1663, по Арнолду 1975/83:22.

⁶ Документ из 1869, по Арнолду 1975/83:46

⁷ По свом грађанском имену Антоине де ла Граве - Велики Галанто (der Grosse Galantho) био је коловођа добро наоружане "Фогелсбершке банде" чија делатност је по документима позната од 1718. године. Завршио је на тргу за погубљење у Гисену 1725. Фридрих Адам Томас (Friedrich Adam Thomas), звани "Дугачки Фридрих" напротив користио је као камуфлажу редовну трговину; о некој војној социјализацији није ништа познато (von Grolman 1813, Bettenhäuser 1964/5)

од Сенегала до источне Азије. Едмунд Лич (1960/71) дефинисао је касте мање космолошки (Luoіs Dumont 1966), а више социјалноекономски: свуда где је развијена подела рада, која међутим функционише без конкурса и социјалне мобилности, настају касте – а са циганолошке перспективе настају и они без касте, дакле људи који остају искључени из строгих поредака. То се може десити уз принуду или се траже добровољци. Сви простори производе међупросторе са специфичним шансама за преживљавање које економски смемо да означимо и као нише.

Циганолошко поље испитивања дефинише се преко те шансе преживљавања периферних група, онако како их је од самог почетка миленијумима познавала стара историја сложених великих друштава и онако како те периферне групе етаблирањем модерног друштва нису ишчезле. Централну тему чине процеси промена који су на прелазу од старог страцифицираног друштва, дакле једног поретка са кастама или сталежима, у једно модерно друштво са истим правима постали ефикасни за међупросторе. Од самоспознаје, односно идеолошког циља модерног, не би уопште смели да постоје међупростори пошто се у перспективи цивилног друштва свет сагледава као јединствен простор. Ту нема рационално образложених разлика у прописима, нема блиских места, па тиме ни ниша које се не могу контролисати, ни правне сиве зоне. Цео тај циновски неформални сектор (Schamp 1989)⁸ који су социолози открили тек пре 30 година и за то време широм света схватили га у његовом експанзиционом потенцијалу, смета пројекту модерне и његовом нормативном углу гледања.

Циганолошко поље испитивања обухвата тиме врло хетерогене односе: од кастинских поредака који се са својим традиционалним међупросторима чине врло стабилним, па све до поредака индустријских друштава у којима досељавања и мањине увек изнова одлажу жељени циљ опште равноправности (интеграцију). Као поређење нуди се можда широки спектар циганских група у САД које је 2002. године обрадио Мат Т. Сало са дугим каталогом група Цигана око Црног мора који обрађује пројекат А5 у оквиру подручја посебних истраживања 586 (Marushiakova, Mischek, Popov and Streck 2005) и са оријенталним Циганима које је моје истраживање у долини Нила осамдесетих година могло да идентификује (Streck 1996) Као што је на почетку примећено, циганологија је један интердисциплинарни подухват са етнологијом као водећом науком; тиме се у центру налази микроперспектива – другим речима, у циганологији је мање реч о аспектима људских права или о побољшању статуса ма-

⁸ О водећој улози коју отприлике у неформалном сектору британских острва играју Цигани види: Okely 2005, са резимеом види: Streck 2006.

њина (ма колико тај захтев био значајан за политички дискурс), више је реч о схватању асиметричних базних процеса којима се ближи-мо само интеррегионалним упоређивањем, а не нормативним приступима.

Социолошко постављање проблема

У својој дугој историји, у којој циганологија никада није могла себи приуштити да постане призната универзитетска дисциплина, Цигани су схватани као "survivals" (они који преживљавају) неког пра- или претходног становништва. Још у анализи "путујућег народа" (1975/83) Хермана Арнолда, коју треба читати са опрезом, о пеливанима, циркузантима, наметљивцима и вашархијама тај траг игра одређену улогу. Као што је наговештено код горе наведеног контраста према већинском становништву у Елијасовој терминологији о краткорочним и дугорочним привредама, Арнолд говори о супротности између налажења и производње (Arnold 1975/83:359). Ово прво је старији начин вођења привреде и повезује Цигане са дивљим пљачкашима и палеолитичарима. Без расистичких и еволуционистичких тенденција такве додире између перипатетских група и ловаца и сакупљача испитивали су и Апарна Рао и Михаел Казимир (1983) на индијском субконтиненту. Таквим начином гледања природна околина приближава се социјалном; обе представљају потенцијалне ресурсе које *homo oeconomicus praeneolithicus* искоришћава по рационалним критеријумима. Та економска стратегија игра велику улогу и код многих модерних циганских група. Тако Стјуарт у својој анализи мађарских Цигана (1997) идентификује "finding" (налажење) као економски лајтмотив, а код суданских Халаба питање "ligiit хаја" (јеси ли нешто нашао) употребљава се готово као део поздрава. (Streck 1996).

Друге циганологије пратиле су, углавном под вођством науке о језику егзотичан траг и покушавале да европске групе Цигана прате уназад преко такозваног порекла са Средњег истока. У стварности постоје у Индији (упореди Pfeffer 1970, Werth 1997), али и у Пакистану (види: Berland 1978, 1982), у Авганистану (Rao 1982), у Ирану (Hamzeh'ee 2002) и арапским земљама (напр. Meyer 1994) једна велика трака перипатетичких, услужно номадских група које можемо означавати Циганима.⁹ Наравно, недостаје им по правилу веза са ромским језиком. Тај језик којег је испитивао Јарон Матрас и језик којег је пронашла евангелистичка мисија Nawar/Dom из Јерусалима (види:

⁹ Преглед поља испитивања, које је одавно недовољно познато, дају Rao 1987, Casimir & Rao 1992., Berland & Rao 2004.

Matras 1999, Williams 2001) са једним оријенталним ромским дијалектом чини се пре да представља изузетак а не правило. Многи оријентални Цигани омеђују се са друштвом у околини и језички. Они то, међутим, чине помоћу једног локалног шатровачког језика, као на пример арапски "lughā ḥalabīya" који је на Нилу открио Ено Литман (1920). На том истраживању сам и ја лично учествовао (Streck 1990). Међупростори скоро свуда генерирају потребу да се и језички удаље од простора (бар у тону и избору речи). Али испитивање тих социолингвистичких односа не води до реконструкције путева сеоба једне једине моногенетске разгранате ромске говорне заједнице.

Трећа парадигма ране циганологије је парадигма социјалне маргинализације. Лук Џошимсен (1963), која је радила прво социолошко истраживање Цигана у послератној Немачкој, веровала је у проблем интеграције индустријског друштва. Циганска мањина систематски се омеђава и држи подаље од благослова државе са социјалним благостањем. Зато су тим породицама свуда недостајали опште признати параметри напретка у приходима, станбеним условима, шансама у образовању и здравственом осигурању. У том правцу истраживања показују се празнине и изобличења у радном понашању већинског друштва. Ту је реч о консеквентном спровођењу равноправности и побољшања дотадашње праксе која запоставља циганске породице и одговарајућа удружења њихових сродника.

Ма колико сваком разумном човеку било пожељно укидање дискриминације, социолошко и етнолошко истраживање је више него пуко покривање лошег стања у систему. Та истраживања често настају тек неспоразумима или несхватањем правога социолошког стања. У етнолошком истраживању малих група развијен је један специфичан сензор за структуралне разлике између отворених и затворених друштава. Оба квалитета крећу се по различитим нивоима стварности. Зато они и могу да коегзистирају релативно без сметњи иако се, наравно, узајамно искључују. Отворено друштво, идеал модерног друштва који се сада у земљама бившег источног блока пропагира уз велику финансијску подршку, теоретски не трпи енклаве где се људи придржавају других закона и на дневном реду је пракса која противуречи модерној слици човека.

Дебате о присилној удаји, венчању деце, женском обрезивању, али и плурализму права (Benda-Beckmann & Griffiths 2005) и заштити културе мањина код групе имиграната обелоданили су ову проблематику. Оне, међутим, спадају и у наслеђени однос простора и међупростора јер су се у међупросторима стално стварала затворена друштва која неће и не могу да учествују ни у променама простора, а камоли у стапању простора у јединствен модеран глобални простор. Агентуре отвореног друштва (види: Losemann & Schwanke 2005,

Marx 2007) желеле би да разбију те затворене јединице тако што их модернизују, преиначују у савез лобиста са којима један комуникационотехнички перфектно уређен биро спроводи одговарајућу политику својих интереса.

Супротстављање отвореног и затвореног друштва које нпр. ради Џорџ Сорос са својим западњачким агентурама потиче од бечког филозофа и социолога Карла Попера који је тиме формулисао дихотомију између традиционалног и модерног друштва, односно поларитет старе социологије из заједнице и друштва (Tonnies 1887). Затворена друштва су за њега "зачарани круг непроменљивих табуа, закона и обичаја" (Popper 1992:96). Попер је додуше мислио углавном на тада актуелну супротност између демократских и диктаторских земаља, док етнологи у затвореним друштвима лако опет препознају народе из којих потичу и за које воља предака, моћ хирофаније или принципи одмазде и ексцеса важе више него критички разум или отворени дискурс. Таквим развојнологодичним атавизмима модернизатори су стога широм света наговештавали борбу, а етнологи су на том бојном пољу – при свој својој тајној симпатији – више хроничари него саборци.

Разорна снага социолошке науке у том контексту је баш та што се затворена друштва не налазе само на неприступачним висијама Нове Гвинеје где је ветар историје тешко могао допрети, него и у самом средишту модерне, у високо развијеним индустријским друштвима Европе и Северне Америке. Многе групе Цигана намерно се учуравају и колико год могу обављају своје послове у сопственој регији (о томе: Weugauch 2001, Marushiakova & Popov 2006). Раније су се у етнологији односи такве врсте проучавали као острва где се сачувала традиција. Из перспективе данашње социологије ту се препознају и гнезда отпора модернизацији која се могу схватити само као "укупно друштвена", тј. као процеси разилажења између неједнаких нивоа и оријентација.

Јарон Матрас (усмено саопштење) указује на то да родитељи Цигана често не шаљу своју децу у школу зато што хоће да сачувају своју децу од сексуалног васпитања. Џудит Окли жигосе дискриминацију преко закона о школству који просто игнорешу васпитне концепте циганских породица.¹⁰ На таквим примерима манифестује се немогућност договора између затвореног и отвореног друштва: с једне стране су идеали и принципи модерне отворене индивидуализације у оквиру једнодимензионалног друштва које само изгледа плурално и идеално, а са друге стране су приоритети једне мале групе људи која се осећа искљученом са тог простора, "простора" са идејом глобализације. Зато се и не доводи у питање перманентна веза

¹⁰ "The Gypsies educate their children but they may not send them to gadje schools." (Okely 2005:2).

затвореног друштва са отвореним друштвом. Циганске породице су чак преузимале водећу улогу у савременом одређивању граница и депросторизације националних држава. У прошлости су Цигани – као што је већ речено - служили војску феудалних држава, као што и данас учествују у одређеним доменима модерног живота, тј. они, разуме се, могу бити и научници или предузимачи. Затворена друштва у отвореном околном пољу не искључују партиципацију. То се, међутим, тиче појединаца који су увек флексибилнији од социјалних група са традиционализованим склопом норми и социјалном контролом.

Сва затворена друштва држе се ексклузивних табуа при јелу и венчању. Упркос томе могући су заједничка јела, скокови у страну и удруживање проблема. Затворена друштва у савременом окружењу не смеју се бркати са генетским изолатима. То што је генеалогска метода у оквиру циганологије дошла до неких нејасних налаза, не ослобађа је етнолошког налога да се истражују и идеалне представе.¹¹ Ту, на нивоу стандардне трговине, многе циганске групе су ендогаме, било да је реч о куповини невесте, о "побегуљама" или о "браку испод дуге".¹² Такве бракове често закључују и нецигани помоћу такзваног комплекса чистоте¹³: са нечистима се не сме седети за истим столом или ићи у кревет. Куповина невесте ни у ком случају не сме бити јавна; ни социјална служба не сме ништа да сазна о великим сумама које се опрезном оцу дају на руке за невину невесту. Пошто је девојка по правилу малолетна, цео тај процес мора остати скривен. Са оваквим разликама затворено друштво се налази у сталном конфликту са социјалном околином. Оно представља парадни случај за паралелно друштво. Политичари који се залажу за интеграцију осећају то као опасност.

Насупрот многим друштвима мањина које социјални политичари виде као проблем око поделе, паралелна друштва имају своја властите државе и армију. Вероватно је баш та социјална аутаркија оно што код циганских група и других паралелних друштава смета модерним. Модернисти суверено владају класним конфликтима и одржавају сопствена убеђења, о социјалном уређењу, кредитирању. Сви се они могу убројати у неформални сектор који се налазе у земљама ван индустријских друштава и налазе више признања, боље речено трпљења неголи у центрима модерности. У вези са тим, остентивно богатство, које уобичавају добростојећи Цигани, врло мало

¹¹ Ово важи и за Ритерово испитивање обичаја који су на злу гласу и који су већини немачких Цигана придодали статус мешанаца (Ritter 1937, 1941).

¹² У терминологији ознака за "цигански брак" који је насупрот хришћанском склапању брака оверен сопственим ритуалима без духовног благослова.

¹³ О томе: Okely 1996 или 1983, где се комплекс чистоте, који је за многе Цигане доказ оријенталног порекла, тумачи први пут у смислу симболичне интеракције група.

одговара каритативним мерама којима социјална политика државе покушава да припоји неприлагодљиве делове становништва.

Са историјске перспективе велико друштво, које се састоји од паралелних друштава, представља нормалан случај. Горе поменути простори једне "хидрауличне" империје испуњени су паралелним друштвима са ексклузивним захтевом. Интерно, они чине "*face-to-face-societies*" у смислу схватања Кулија (1909) класичне чикашке школе социологије, где свако зна свакога и зато се врло строго бара-та друштвеним владањем. Споља гледано, друштвени простори представљају "*back-to-back-societies*", како их је на простору Медитерана нашао холандски етнолог Антон Блок (1974): они не брину једни за друге. На тај начин "комплексно друштво" како га назива британска социјална антропологија (Banton 1966) и немачка етносоциологија (Mühlmann 1982), достиже већу меру унутрашње хетерогености, али и друштвене толеранције него што то икада може бити могуће у једном модерном друштву, упркос изјашњавању модерног друштва за отвореност и плуралитет.

Циганске групе су најдуже време своје историје егзистирале у комплексним друштвима где су појединачни простори били не-посредно један поред другог, а суседни простори их интересовали то-лико мало колико и међупростори. Тек савремено друштво које је у неким деловима Европе почело са хришћанским градовима-републикама, а у другим деловима Европе почело са реформацијом, просветитељством, француском револуцијом, пруским законима или руском револуцијом – тек спровођењем опште равноправности створио се специфичан "цигански проблем" јер у консеквентно промишљеној концепцији модерног друштва нису више могли да трпе међупросторе.

У историјском погледу циганологија је зато углавном имала посла са историјом прогона. Модерно друштво, које се формира по-лако али сукцесивно, морало је да криминализује међупросторе на-кон што су се појавили први докази о циганским групама у мноштву различитих ходочасника карактеристичних за "јесен средњег века" (Huizinga 1919/55). Након историје насиља са стварањем политичких уређења раног Новог доба дошла је са просветитељством присилна интеграција уз васпитање. Познати су случајеви одузимања деце и програми схоларизације под Маријом Терезијом и њеним сином Јо-зефом II; године 1761. први пут је појам "Цигани" забрањен (Schwicker 1883). Кад се у 19. веку формирало индустријско дру-штво, уследили су "дом за рад" и "присилни рад" као специјалне ме-ре за све дисиденте – индивидуалне, као што су скитнице и "Бербе-ри"¹⁴ или колективне, локалне и досељене Цигане. У двадесетом ве-

¹⁴ О проблематици индивидуалног номадства упореди издање: Küntlerhaus Bethanien 1982.

ку большевичка диктатура је према свим циганским групама у великом стилу спроводила присилу рада и седентацију, док је фашистичкој диктатури било важно само физичко уништење. Ниједан од програма Новог доба, где су се трудили да нешто модернизују, није могао ништа да отпочне са друштвеним међупросторима и њиховим становницима. Они су из разлога равноправности морали да се умећу у постојеће просторе надничара и хирајхија, а међупростор је одстрањен и сведен на фолклорне остатке.

Поларитети

Циганологија је у својој двестогодишњој историји увек имала посла са поларитетима, тако да би се постављање њених тема могло оцењивати скоро као доказ једног неизбежног дуализма, а и зато што је тај дуализам универзалан. (за то: Jensen 1953, Levi-Strauss 1958/67, Needham 1975, Streck 1985). Кроз све циганолошко истраживање провлачи се разлика између аутохтоније и имиграције. У свим земљама, у којима су циганске групе предмет социолошког истраживања, има група које јасно потичу из локалног супстрата становништва – ту се мисли на познате "Irish Travellers" ("ирски путници", види: Mccann, O Siochain & Ruane 1994/6) – има и других група које, преко језика, обичаја и изгледа, култивишу неко страно порекло. Народни језик, који иначе има мало сазнања о интерном у тим циганским групама, познаје бар те грубе разлике између домаћих и досељених, па и кад се досељавање збило пре много векова, као што је случај код немачких Синтија. У југозападној Немачкој разликују се "црвени" од "црних" Цигана, што се, површно гледано, тј. тривијално-естетски, односи на боју коже.

Друга супстанцијална разлика у истраживању Цигана је она између староседелаца и номада. Као што је примећено, има предела са староседелачким становништвом Цигана, као што су сеоски Цигани аустријске покрајине Бургенланд (Градишће). Додуше позната је и историја седентације у 18. веку многих региона са циганским селима у покрајини Пфалц или у Хунсрику (Hunsrück), у планинским областима Rothaargebirge, Schwarzwald или Schwäbischen Alb. Ово је, међутим, још увек загонетно или се историјски губи у периоду опште седентаризације. Сигурно да је то био супстанцијални помак, да се од самих међупростора начине простори чврстих контура, те су се заостали или новообразовани међупростори нашли пред новим проблемима. Одлучујући проблем био је поседовање земље која је претходних векова била у рукама феудалаца. Некима од њих свиђало се да групама Цигана доделе земљу и куће¹⁵ а да то није учињено код

¹⁵ Нпр. "Lause" ("Вашка") код Берлебурга. Списак старијих "циганских насеља" у Средњој Европи налази се у: Arnold 1975/83:360-373.

већинског становништва. Као што знамо, веза краља и парија (Haberland 1964) наишла је код "простих слободњака" на одбијање.

И кад номадизација доминира у општој слици о Циганима, она је на узмаку још од фаза брзе индустријализације и урбанизације крајем 19. века. Несумњиво је да до данашњих дана има економских разлога за номадску опцију; то доказују многи нови Цигани са сцене оних који неће у томе учествовати, а који станују у приколицама (Voss 2004) или на рекама. С друге стране, друштво благостања – у Западној Немачкој од седамдесетих година па наовамо – нуди и могућности комбинованог начина живота који је и карактеристичан за многе Синти-породице. Комунални модели насеља брину се за чврсто настањивање преко целе године (нпр. Bad Hersfeld, упореди: Gerth 1983) које они, међутим, у топлим летњим месецима напуштају ради ширих путовања. Проблеме тада отварају логори путујућих заједница – код Синти званих "*Kumpania*" (Munzel & Streck 1981) – пошто планирање и регулисање крајолика и овде поткресују међупросторе. Пре неколико година Романи Росе, шеф најјачег интересног удружења у Немачкој, хтео је притиском на медије да за Цигане издејствује приступ кампинг плацевима (Losemann 2003). На путу су му стајали важећи прописи о камповању и прописи о занатима који уредно раздвајају трговину и слободно време. Успешнија је била британска влада са својим местима за камповање које су 1967 комунално уредили и дозволили и комерцијалне активности. Познати проучавалац циганологије Џудит Окли (1983) бавила се једним таквим практичним истраживањем на терену. Морала је, међутим, да опише и затварање тих мста 1994. кад су на власт дошли торијевци, а и отварање нових "*Caravan Sites*", овог пута у власништву путујућих власника (Okely 2005).

Трећа дихотомија циганолошког спектра тиче се језика. Не смемо заборавити да је у животу Цигана вишејезичност веома важна и да је перфектно савладавање доминантног језика у региону прва заповест вештине преживљавања. Друштвени међупростор се по правилу може задржати и одбранити ако поред владајућег језика негује и неки тајни или посебни језик који искључује припаднике већинског друштва. Код многих група Цигана ова језичка ексклузива дешава се у зависности од ситуације, тј опасне констелације доводе до такозваног "codeswitching". Оно што још изгледа као јединствена језичка заједница распада се свесним мењањем језика у два табора, најпре само вербално, а онда, под утврђеним околностима, и манифестно (Nabil Sobhi Hanna 1983/93).

Због несигурности живота у међупростору многе циганске групе не могу без тог специјалног језика. Ту је често реч о некој врсти аргоа, језика професије који чине изопачене речи већинског језика, а који се не сме бркати са дијалектом или начином наглашавања.

Ово последње тиче се говорног стила, а арго служи да се укључи и искључи у одређеним, најчешће неугодним ситуацијама. Примењује се и у расправама и ценкању на пијаци или за чување одређених професионалних тајни. Речи аргоа могу бити и позајмљенице из језика са стране, као што су варијанте шатровачког, узете често из хебрејског или неког од романских језика, дакле италијанског или француског.¹⁶

Несумњиво најчуднији лингвистички феномен у искуству циганологије представља ромски језик. Оријенталиста из Халеа Август Фридрих Пот (1844/5) први је доказао да је ромски изданак санскрита. Од тада је загосподарила идеја многих циганолога о индијском пореклу "циганског народа". Наслућивала се већ у 18. веку, а реформулисана је у стручном органу "Journal of the Gypsy Lore Society" у "Romani Studies". Део тог фасцинирајућег језика у језичком понашању циганских група је, наравно, врло различит, без обзира на то што се тај језик, као и сваки језик са усменом традицијом, распада на велики број локалних варијанти које не дозвољавају разумевање на већим даљинама и препрека су лингвистичком стандардизовању. Онај ко говори ромски у Бугарској служи се са 50% речи из бугарског, турског или грчког, онај ко говори ромски у Пољској користи пола пољских и немачких речи, а Синти и Мануши (Manouche) сходно томе користе немачке и француске речи.¹⁷

Неке циганологије су мишљења да позајмице у ромском дијалекту сведоче о томе да су током сеобе постојале говорне станице. (нпр. Sampson 1907). Овоме се може приговорити и чињеницом да се речи могу ширити и без миграције људи. Управо се живот у међупросторима стара за необичне и широко захваћене контакте. Не сме се заборавити да понашање језика ван уобичајене језичке праксе (како га приказују неки лингвистички институти за ромски језик, нпр. Romani-Projekt Graz 2006) само следи социјалне потребе. Код оних који говоре арго, као што су и они који говоре ромски, то је пре свега очување властите суверености спрам захтева већих, бројно, економски и културно надмоћних блокова и главних простора. Сувереност се тиче и пребацивања од језичког прилагођавања до његовог омеђивања, а укључује и специјални однос према истраживачима ромског који понекад могу бити оптужени за одавање тајни.

Видели смо да ниједан од поларитета којима циганологија располаже детаљнијим истраживањем не би били заштићени од темељне релативизације. Међу досељеним групама Цигана налазе се и оне које су то већ вековима. Јозеф Берланд (Joseph Berland) и 2005. пре-

¹⁶ Једну од првих студија шатровачког, која је позната још од 1250. године, дао је Пфистер (1812/1978), а новије радове: Günther 1905, Wolf 1956, Lerch 1976, Girtler 1998.

¹⁷ О стању истраживања ромског види: Matras 2002. или 2003.

рано умрла Aparna Rao у свом трећем зборнику о перипатетичарима (Berland & Rao 2004) називали су их "Customary Strangers".

О томе да ли ће човек бити номад или трајно настањен у неком месту, одлука често пада у тачкама опортуности. Они који говоре ромски својим егзотичним језиком често прате исте циљеве као и они који говоре шатровачки. Посебних локалних језика има чак и код група Цигана на Балкану, секундарном центру ширења ромских дијалеката (Marushiakova, Mischek, Popov & Streck 2005). На периферији, дакле у северозападној Европи, у Шпанији, Северној Африци и арапским земљама доминирају, међутим, посебни локални језици, као што су "Shelta" или "Gammmon" ирских Тинкерса (Gmelch 1977), а ромски језик се јавља само у облику вербалних елемената и то у траговима, односно позајмљеницама које су настале током дугих путовања.

Пошто је налаз о овоме тако мало у стању да подупре политичку поруку о индијском егзодусу Цигана, лајпцишка циганологија одустаје од омиљеног описивања супротности између аутентичних и неаутентичних Цигана. Наравно, постоје строже или конзервативније групе и такве које се у погледу већинске културе понашају више експериментаторски или тек намеравају да се посвете тој култури. Категорија аутентичности, која се по негде сматра застарелом, ипак се, из овде заступљене релационе и ситуационе перспективе, доказала као сасвим употребљива. Свака група има свој идеал понашања и праксу која од тога често одступа, усто и драгоценост чуваних тајни до којих истраживачи ионако ретко стижу. Разликовање аутентичних од неаутентичних група, ако хоће да буде нешто више од произвољног узорка приписаног себи или неком туђем, мора да одустане од свог тог увида у вишеслојност социјалног понашања и да трага за једним есенцијалним фантомом који у односу простора и међупростора поседује мало релевантности.

Комплементарности

Већ смо нагостили да су међупростори у историјском развоју утолико више угрожени што је консеквентније спроведена индустријска револуција са поделом рада. Тоталне модернизације, за којима се тежило у комунизму и националсоцијализму (нацизму), зато су – свако на свој начин – објавиле борбу међупросторима. Али и демократски оријентисана савремена цивилна друштва, са својим склоностима ка надрегулисању, крешу међупросторе и не дају да се увећава број његових становника у већинском друштву, нити да се прикључе владајућем идеалу. Дају им само статус прималаца социјалне помоћи. У томе су многе групе Цигана сличне старим племенским друштвима у САД, Канади или Аустралији и Новом Зеланду. Затво-

рена друштва унутар отворених данас додуше не гладују, али им се ригорозно сече економско станиште где су навикли да одржавају извесну комплементарност са већином.

Овде се опет показује вредност упоредних истраживања. Многи циганолошки пројекти FTF-а, на пример на Балкану, у области Црног мора и Блиског истока, пручавају Цигане изван савремених индустријских друштава. У таквом контексту вековима се одржавају старе релације између простора и међупростора, тј. становници међупростора помажу сами себи запоседањем економских ниша за којима већинско друштво има потребу. Такве нише су увек несигурне јер не дају структуралну сигурност. Економија ниша по правилу тражи велику будност и осетљивост за промене на тржишту. Нише, међутим, дозвољавају економску самосталност, а тиме и самоуважавање које се губи кад се циганске породице и мобилни вршиоци услуга преображавају у примаоце социјалне помоћи.

Међународне агенције раде сада на модернизацији двеју нових земаља чланица ЕУ, Румуније и Бугарске. Тамо на пример организација за заштиту животиња тражи забрану ниша које држе медведе (Vukanović 1959), а те нише се издржавају од хватања, кроћења и давања представа са плесом медведа. Тај начин зарађивања за живот не слаже се са савременим представама о примереном држању животиња. Бугарска због својих Цигана са медведима не жели да угрози чланство у ЕУ; према томе ова традиционална ниша, позната од раније и у Средњој и Западној Европи (Storl 2005:190) врло брзо ће нестати.

Нека традиционална занимања којима се Цигани одавно баве неко време ће се прилагођавати, нпр. разни стари занати. Карактеристичне су бранше металских заната које у многим земљама Истока задовољавају потребе сељака. У неким местима се, међутим, отварају нова подручја рада, нпр. лимарија, покривање кровова цинком или рад са бакром. У Немачкој тек савременим уредбама о занатима, пре свега преко занатских комора које воде еснафе истањила се, односно рационализовала широка понуда номадских занатлија Цигана. Чак и традиционално презрене делатности (Pfeffer 1970), вековима сигуран извор прихода многих циганских породица, у оквиру комплексног друштва такозваног кастинског појаса, нестају са технизацијом, механизацијом, хигијенизацијом – укратко медреснизацијом, што показује пример трговине старим гвожђем или сакупљањем отпада за рециклажу.

Чини се да сектор уметности у савременом друштву нуди доста могућности за запошљавање породица Цигана, како да се у сектору забаве оријентишу и рашире посао. Посебно је музика вековима била веза већине са мањином (Baumann 2000). Општом комерцијализацијом и електронизацијом за економију у нишама и њиховим "фа-

новима" из већинског друштва музика није ништа изгубила од своје атрактивности. Док су на Блиском истоку тенденције исламизације, као и томе непротивуречне модернизације могле понегде сасвим да истисну Цигане са послова забаве, дотле истраживања ФТФ-а на Балкану (нпр. Ries 2007) показују велику спремност прилагођавања електроници забаве и склоност ка новим техникама посредовања и презентације.

Култура контраста

Док на различитим пољима привреде и примењене уметности друштвени међупростори могу дограђивати етаблиране просторе и та комплементарност је толико очигледнија што је више политичка економија дезинтегрисана и несавремена, дотле постоји много културних аспеката за које су циганске групе заинтересоване само изда лека, одбијајући чак и понуде за интеграцијом које су у вези са социјалним стањем. Већ је било речи о о схоларизацији. И у специјалним одељењима и у специјалним школама деца Цигана често заузимају последње место, иза свих група миграната, свеједно колико су удаљене земље одакле они потичу.¹⁸ У игри су ту хигијенски аспекти, дисциплински моменти, али и несигурна подршка родитеља. У филму "Pretty Dyana" (Mitic 2003) у Београду један отац са Косова објашњава да су његовом сину утрапили само шампон. Он не увиђа сми сао тог васпитања које по њему привилегује Србе. Уместо тога, дечка су неформално уводили у аутомеханичарски занат.

Становници међупростора најбоље познају просторе. Најзад, они живе у присном односу са етаблираним друштвеним блоковима и са њима су у вишеструкој вези. Зато се само условно може говорити о периферним групама или о потпуно неуспелој интеграцији. Јоханес Рис (2007) увео је у лајпцишку циганологију појам суверенитета, онако како га примењује француски филозоф културе Жорж Батај (1956/78). Ту је реч о спасавању сопствене скале престижа, па и кад се та скала не слаже са скалама већинског становништва. Другим речима: многи Цигани не маре за мишљење владајућих кругова и простора јер су сачували властиту способност просуђивања која се не подудара са њиховом. Многе црте културе Цигана тако се могу разумети само релативно, а изнова се распирују дебате о универзалности људских права и људског достојанства.

У источним деловима Средње Европе милиони циганских породица су, након уједињења Немачке, постале директне комшије богатим индустријским друштвима са социјалним благостањем. Услови живота Цигана су, међутим, за западне стандарде скандалозни.

¹⁸ Усмено саопштење једног педагога специјалне школе у Келну.

Параметри напретка, као што су стан, посао, школа и здравље толико су испод сваког минимума да Европска заједница у томе види главни задатак новоприкључених држава. Многе циганске породице покушавају на сопствену иницијативу да умакну бедним условима живота које су морали да трпе од слома социјалистичког система па наовамо (Streck 2005). Централна тема циганологије су постсоцијалистичке сеобе са истока на запад, али и у Канаду или Јужну Америку. Цигани су се још пре стотину година исељавали преко мора у Америку када је у Молдавији и Влашкој укунуто робовласништво, понекад називано и ропство. (Panaitescu 1941)

У исељавању се Цигани не разликују битно од припадника већинског становништва који су вековима насељавали нове светове и оснивали европске културе-ћерке. Као што је показало истраживање међу северноамеричким и јужноамеричким Циганима, Европа није извозила само опрему за просторе него је извозила и своје међупросторе. Амерички Цигани су у Новом свету уређивали исте нише и неговали исти асиметрични однос према доминантним културама досељеника као што су навикли у Старом свету. Амерички етнолог Ен Сатерленд (1975), која је проучавала калифорнијске Цигане, назвала их је "The Hidden Americans" ("Скривени Американци"). Међупросторима је важно да буду незапажени, а да њихови становници остану невидљиви. Са том тактиком ниског профила Цигани су до сада свуда преживљавали, изузев код геноцидних мера. Високи профил, који гласноговорници ромског покрета данас испробавају, мора тек да докаже своју исправност.

Гласно се моле и певају и преобраћени Цигани који данас широм света представљају једну сасвим динамичну групу у оквиру мањине. У социологији религије наилазимо на нешто интересантно: иста иницијатива која Цигане извлачи из трибалне изолације и треба да их конфесионално интегрише са становништвом већине повлачи границе и у новом миљеу одрешитих хришћана. Преобраћени Цигани воде рачуна о томе што су се након научене самосознаје нашли из екстремне изопачености сада као сасвим посебни одабраници. Последњи су постали први¹⁹, а остала је удаљеност од широке масе. Циганске цркве Светог Тројства, онако како настају свуда по свету, чини се да отварају један нови међупростор. Он пролази између хиновског блока "људи света" у које рачунају и већину нецигана и малу чету изабраних који очекују обећане красоте "горњег света".

---

¹⁹ Замена екстремних позиција игра централну улогу у хришћанском јеванђељу, нарочито у евангелистичком тумачењу. Упореди: Јеванђеље по Матеји 19,30 "многи који овде јесу први, постају последњи" или по Марку 9,35: "тако би неко да је први, тај треба да буде последњи" (Штутгарска јубиларна Библија према немачком преводу Мартина Лутера 1912).

Има врло мало самосведочанстава како преобраћени Цигани сликају загробни свет. Они које су питали понављају оно што су им говорили углавном нецигански мисионари и проповедници. За циганологе, међутим, има мало сумње у то да и Цигани који су постали одлучни хришћани представљају себи загробни живот као културни контраст у којем су разбијене принуде већинског друштва и којим ће доминирати или еротска или религиозна страст. Жан Паул (1996) је једном рекао да ће незнабошци на небо доћи као "слепи путници", а да неће ни приметити клерикалне управнике пошта. То сигурно важи и за хришћане ако су остали Цигани, а сачували смисао за лакоћу међупростора.

Закључак

Аутор прилога хтео је више да покрене "основна питања циганологије" а мање да представи резултате истраживања или да чак повуче границе између исправне и погрешне социолошке науке. Циганолошки пројекти имају овде посла са темама на које смо подсетили, дакле флукутирајућа и законодавно најмање зацементирана етнологија, и проблематика интерног и супраетничког поља које је предочено метафорама "простор" и "међупростор" са његовим поларитетима, комплементарностима и контрастима које можемо пратити променом макродруштва – наиме, од друштва касти и сталежа до модерног грађанског друштва. То што данас приликом стварања мреже великог простора и граница могућег планирања и остваривања држава, поново постаје актуелно питање локалне саморегулације (*governance*), директно је подсећање на потенцијал циганолошких истраживања. Јер ово је – да последњи пут употребимо метафорику – углавном малтер који држи заједно цигле зато што су сасвим другачије структуре.

Литература

- Areco, V. 1914. *Das Liebesleben der Zigeuner*. Leipzig: Leipzig Verlag.
 Arnold, H. 1957. Die Räuberbande des Hannikel. *Pfälzer Heimat*, 8(3):1-3.
 Arnold, H. 1975/83. *Fahrendes Volk*. Landau / Pfalz: Pfälzische Verlagsanstalt.
 Avé-Lallemant, F. Ch. B. 1858-62. *Das deutsche Gaunertum*. 3 Bde. Leipzig. (Nachdruck Wiesbaden: Fourier 1998.)
 Bonton, M. (ed.) 1966. *The social anthropology of complex societies*. London: Tavistock.
 Barth, F. 1987. Preface. (In Rao, A. (ed.). *The other nomads*. Köln, Wien: Böhlau. S. VII-XI.)
 Bataille, G. 1978. *Die Souveränität* (orig. frz. 1956). München. (In Lenk, E. (ed.). *Die psychologische Struktur des Faschismus*. München: Matthes und Seitz.
 Baumann, M. P. (ed.) 2000. *Music, Language and Literature of the Roma and Sinti*. Berlin: VWB-Verlag für Wissenschaft und Bildung.
 Benda-Beckmann, F., Benda-Beckmann, K. & Griffiths, A. (eds.) 2005. *Mobile People, Mobile Law*. Aldershot: Ashgate.

- Berland, J. C. 1978. *Paryatan: Peripatetic Artisans and Entertainers in Pakistan*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Berland, J. C. 1979. Peripatetic, pastoralist, and sedentist interaction in complex societies. *Nomadic Peoples*, 2:6-8.
- Berland, J. C. 1982. *No Five Fingers Are Alike: Cognitive Amplifiers in Social Context*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.
- Berland, J. C. & Rao, A. (eds.) 2004. *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia*. Westport, London: Praeger.
- Bernadac, C. 1979. *L'Holocaust Oublié. Le Massacre des Tsiganes*. Paris: Editions France-Empire.
- Bettenhäser, H. 1964/5. Räber- und Gaunerbanden in Hessen. *Zeitschrift des Veriens für hessische Geschichte und Landeskunde*, 75(M6):275-348.
- Blok, A. 1974. *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960*. Oxford: Basil Blackwell.
- Boehncke, H. & Sarkowicz, H. (eds.) 1992. *Die deutschen Räuberbanden*. 3 Bde. Frankfurt am Main: Eichborn.
- Voss, E. 2004. *"Hier ist der Holsch und nicht da draussen!": Ethnographie einer alternativen Vergemeinschaftung in Hessen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Vukanovic, T. P. 1959. Gypsy Bear-Leaders in the Balkan Peninsula. *Journal of Gypsy Lore Society*, 38(3):106-126.
- Werth, L. 1997. *Von Göttinnen und ihren Menschen: Die Vargi – Vaganten Südindiens*. Berlin: Das Arabische Buch.
- Weyrauch, W. O. 2001. *Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Williams, A. (ed.). *The Dom of Jerusalem: A Gypsy Community Chronicle*. Larnaka/Cyprus: Dom Research Center.
- Wittfogel, K. A. 1957. *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press.
- Wolf, S. A. 1956. *Wörterbuch des Rotwelschen*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Gerth, E. 1983. Ziguener und Landfahrer in Hessen. (In Gronemeyer, R. (ed.) *Eigensinn und Hilfe: Ziguener in der Sozialpolitik heutiger Leistungsgesellschaften*. Giessen: Focus-Verlag.
- Gilsenbach, R. 1993. *Oh Django, sing deinen Zorn: Sinti und Roma unter den Deutschen*. Berlin: Basis-druck.
- Girtler, R. 1998. *Rotwelsch: Die alte Sprache der Gauner und Vagabunden*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.
- Gmelch, G. 1977. *The Irish Tinkers. The Urbanization of an Itinerant People*. Menlo Park, Calif: Cumings.
- Grellmann, H. M. G. 1783. *Die Zigeuner*. Dessau, Leipzig: Buchhandlung der Gelehrten.
- Grolman, F. L. A. V. 1813. *Aktenmässige Geschichte der Vogelsberger und Wetterauer Räuberbanden und mehrerer mit ihnen in Verbindung gestandenen Verbrechern*. Gießen: Heyer.
- Gronemeyer, R. 1987. *Zigeuner im Spiegel früherer Chroniken und Abhandlungen. Quellen vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*. Gießen: Focus-Verlag.
- Günther, L. 1905. *Das Rotwelsch des deutschen Gauners*. Leipzig: Grunow.
- Dithman, R. (ed.) 1970. *Fabeln, Parabeln und Gleichnisse: Beispiele didaktischer Literatur*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Dumont, L. 1966. *Homo Hierarchicus: essai sur le système des castes*. Paris: Gallimard.
- Djurić, R., Becken, J. & Bengsch, A. B. 1996. *Ohne Heim – Ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*. Berlin: Aufbau Verlag.
- Elias, N. 1976 [1939]. *Über den Prozess der Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ittmann, E. 1920. *Ziguener-Arabisch*. Bonn, Leipzig: Schröder.

- Jensen, A. E. 1953. Dual-Systeme in Nordost-Africa. *Anthropos*, 48:737-59.
- Jochimsen, L. 1963. *Zigeuner heute*. Stuttgart: Enke.
- Künstlerhaus Bethanien (ed.) 1982. *Wohnsitz: Nirgendwo: Vom Leben und Überleben auf der Strasse*. Berlin: Museumspädagogischer Dienst.
- Lech, E. R. (ed.) 1971 [1960.]. *Aspects of Caste in South India, Ceylon and North-West Pakistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lerch, H. G. 1976. *Das Manische in Gieben Die Geheimsprache einer gesellschaftlichen Randgruppe, ihre Geschichte und ihre Hintergründe*. Gieben: Anabas-Verlag.
- Levi-Strauss, C. 1967 [orig. frz. 1958.]. *Strukturelle Anthropologie*. Frankfurt am Maine: Suhrkamp.
- Lewy, G. 2000. *The Nazi Persecution of the Gypsies*. Oxford: Oxfors University Press.
- Liégeois, J. -P. 2002 [orig. frz. 1985.]. *Roma, Sinti, Fahrende*. Berlin: Parabolis.
- Losemann, A. 2003. *Das Zigeunerbild in der (ost-)deutschen Presse 1990-2002*. Unveröff. Mag.-Arbeit, Ife der UL., leipzig.
- Losemann, A. & Schwanke, H. 2005. *Eine Karpantenreise: Tsiganologische Beobachtungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Marushiakova, E., Mischek, U., Popov, V. & Streck, B. 2005. *Dienstleistungsnomadism am Schwarzen Meer: Zigeunergruppen zwischen Symbiose und Dissidenz*. Halle/S: OWZ.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2006. *The "Gypsy Court" as a Concept of Consensus among Service Nomads in the Northern Black Sea Area* (In Leder, S. & Streck, B. (eds.), *Shifts and Drifts in Niomadic-Sedentary relations*. Wiesbaden. Dr Ludwig reichert Verlag. S. 123-148.)
- Marx, T. 2007. *Das Verhältnis zwischen "offener" und "geschlossener" Gesellschaft: Am Beispiel des "Open Society Institute" (OSI) und dessen Projekt "Decade of Roma Inclusion 2005 – 2015"*. Leipzig: Universität Leipzig (Magisterarbeit.)
- Matras, Y. 1999. The state of present-day Domari in Jerusalem. *Mediterranean Language Reviw*, 11:1-58.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2003. Die Sprache der Roma: Ein historischer Umriss. (In Matras, Y., Witenberg, H. & Zimmermann, M. (eds.), *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache – Geschichte – Gegenwart*. Berlin: Metropol. S. 231-262.)
- May, K. H. 1951. *Die Neumühle bei Landstuhl kriminalsoziologische Studien an einem jenischen Dorf*. Freiburg: Albert-Ludwig-Universität. (Dissertation)
- Mayerhofer, C. 1987. *Dorfzigeuner*. Wien: Picus-Verlag.
- Meyer, F. 1994. *Dom und Turkmán in Stadt und Land Damaskus*. Erlangen: Palm und Enke.
- McCann, M., O Siócháin, S. & Ruane, J. (eds.) 1996 [1994.]. *Irish Travellers. Culture and Ethnicity*. Belfast: Institute of Irish Studies, Queen's University of Belfast for the Anthropological Association of Ireland.
- Mitic, Boris 2003. Lijepa Dyana (Pretty Dyana). O.O.: SCG. [Film.]
- Mühlmann, W. E. 1964. Pariakasten und -stämme. *Zeitschrift für Ethnologie*, 89:163-5-
- Mühlmann, W. E. 1982. Zur Soziologie komplexer Gesellschaften, *Schweizer Zeitschrift für Soziologie*, 8(1):53-62.
- Müzel, M. & Streck, B. (eds.). 1981. *Kumpania und Kontrolle*. Gieben: Focus-Verlag.
- Neeb, R. 1992. *Räuber, Gauner und Vagabunden*. Giessen: Brühl.
- Needham, R. 1975. Polythetic classification. *Man*, 10:349-69.
- Okely, J. 1983. *The Traveller Gypsies*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Okely, J. 1996. *Own or other cultures*. London, New York: Routledge

- Okely, J. 2005. Continuity and Change in Roma/Gypsy Conditions and Culture. Oxford: unveröffentlichtes Manuskript.
- Panaitecu, P. N. 1941. The gypsies in Walachia and Moldavia. A Chapter of Economic History. *Journal of Gypsy Lore Society*, 20(3):58-72.
- Paul, J. 1996. *Ideen-Gewimmel*. Frankfurt am Main: Eichborn.
- Pfeffer, G. 1970. *Paraigruppen des Pandshab*. Hohenschäftlarn: renner.
- Pfister, I. 1812. *Aktenmässige Geschichte der Räuberbanden an den beiden Ufern des mains, im Spessart un im Odenwalde: Nebst einner Sammlung und Verdollmetschung mehrerer Wörter aus der Jenischen oder Gauner-Sprache*. Heilderberg: Gottlieb Braun (Reprint 1978 Franfurt am Main: verlag im Leseladen von Eichborn.)
- Popper, K. R. 1992. *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. 2 Bde. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Pott, A. F. 1844/5. *Die Zigeuner in Europea und Asien*. 2 Bde. Halle/S.: Edition Heynemann.
- Roa, A. 1982. *Les Gorbat d'Afghanistan*. Paris: A.D.P.E.
- Roa, A. & Casimir, M. J. 1983. Peripatetics and their food. Some Examples from Southern Asia. *News-letter of the Gypsy Lore Society*, North American Chapter 6:2-
- Ritter, R. 1937. *Ein Menschenschlag*. Leipzig: G. Thieme.
- Ritter, R. 1941. Die Bestandsaufnahme der Zideuner und Zigeunermischlinge in Deutschland. *Der öffentliche Gesundheitsdienst* 6(21):477ff.
- Romani-Projekt Graz. 2002. [Online]. Available: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/romani/lin_all/ling_all.de.htm [20. VIII. 2002].
- Rottenburg, R. 2002. *Weith hergeholte Fakten*. Stuttgart: Lucius und Lucius.
- Rüdiger, J. C. C. 1782. *Neuester Zuwachs der Spachkunde*. Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien, Leipzig, Halle: G. P. Kummer.
- Salo, M. T. 2000. peripateic Groups in the United States. Budapest: unveröffentlichtes Manuskript.
- Sampson, J. 1907. Gypsy Language and Origin. *Journal of Gypsy Lire Society*, 1(2):4-22-
- Schamp, E. W. (ed.) 1989. *Der informelle Sektor*. Aachen: Alano, Ed. Herodot.
- Schwicker, J. H. 1883. *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. Teschen: Verlag karl Prochaska.
- Schily, O. (ed.) 2004. *Nationale Minderheiten in Deutschland*. Berlin: Bundesministerium des Inneren.
- SFB 586. 2006. [Online]. Available: <http://www.nomadsed.de> [12. 09. 2006].
- Stewart, M. 1997. *The Time of the Gypsies*. Boulder, Oxford: Westview.
- Storl, W. D. 2005. *Der Bär: Krafttier der Schamanen und Heiler*. Baden/München: AT-Verlag.
- Streck, B. 1985. Der Bauch und der Rücken. *Triolog*, 85:14-17.
- Streck, B. 1990. Heben eines geheimen Wortschatzes. Soziolinguistische probleme der Forschung unter Niltalzigeunern. (In Streck, B. (ed.), *Tradition, Migration, Notstand: Themen heutiger Sudanethnographie*. Göttingen: Ed. Re. S. 43-54.)
- Streck, B. 1996. *Die Halab: Ziguener am Nil*. Wuppertal: Ed. Trickster im Hammer Verlag.
- Streck, B. 2005. Raum und Zwischenraum. Zur Mobilität von Zigeunergruppen im heutigen Europa. *Informationen – Volkskunde in Rheinland-Pfalz*, 19(2):4-19.
- Streck, B. 2006. Formal and informal qualities. A contradiction of the complex society. Vortrag auf der Konferenz *Representing Gypsies* Pilsen (Juli 2006).
- Sutherland, F. 1975. *Gypsies. The Hidden Americans*. London: Tavistock.
- Tönnies, F. 1887. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig: Fues.

- Faber, M. H. 1981. *Schausteller*. Bonn: Röhrscheid.
- Faber, M. H. 1983. Nichtzigeunerische Landfahrer in Deutschland und in anderen europäischen Ländern. (In Vossen, R., *Zigeuner*. Frankfurt am Main: Ullstein. S. 187-203.)
- Finger, O. 1937. *Echte und unechte Ziguener: Ihre Stellung innerhalb der Volksgemeinschaft*. Gießen: J. Christ.
- Finger, O. 1937a. *Studien an zwei asozialen Zigeunermischlings-Sippen*. Gießen: J. Christ.
- Haberland, E. 1964. König und Paria in Afrika. (In Haberland, E., Schuster, M. & Straube, H. (eds.). *Festschrift für Ad. R. Jensen*. Bd. I, München: Renner. S. 155-66.)
- Hamzehee, M. R. F. 2002. *Zigeunerleben im Orient*. Frankfurt am Main: Lang.
- Hanna, N. S. 1993 [orig. arab. 1983.]. *Die Ghajar. Zigeuner am Nil*. München: Trickster-Verlag.
- Hayden, R. M. 2002. The cultural ecology of service nomads. *The Eastern Anthropologist*, 32(4):297-309.
- Hohmann, J. 2002. Vorwort (In Hamzehee, M. R. F. *Zigeunerleben im Orient*. Frankfurt am Main: Lang. S. 13-18.)
- Huizinga, J. 1953 [orig. holl. 1919.]. *Herbst des Mittelalters*. Stuttgart: Kröner.
- Hundsatz, A. 1978. *Stand der Forschung über Zigeuner und Landfahrer*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Casimir, M. J. & Rao, A. (eds.) 1992. *Mobility and Territoriality: Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists*. New York, Oxford: Berg.
- Celebi, E. 1928 [1668]. *Seyahatnamesi*. Istanbul.
- Cooley, Ch. H. 1909. *Social Organization*. New York: Charles Scribner.

Са немачког превео Драган Ристић

Bernhard Streck, Leipzig (Germany)

KULTURE DER ZWISCHENRÄUME – GRUNDFRAGEN DER TSIGANOLOGIE

Zusammenfassung

In seiner Studie, die folgende Kapitel enthält: "Ethnonymie", "Das Untersuchungsfeld", "Die soziologische Problemstellung", "Polaritäten", "Komplementaritäten", "Kontrastkultur", "Schluss", diskutiert der bekannteste Ethnologe-Romaloge Bernhard Streck akribisch und inovatorisch über die Grundfragen der Romalogie (Tsiganologie). Dieser Beitrag wird einen grossen Einfluss auf die Endgründung der Romalogie als eine akademische Disziplin haben.

Schlüsselwörter: Roma, Kultur der Zwischenräume, Romalogie, Ethnologie, Soziologie